

CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDA BİREY VE DEVLET İLİŞKİSİ: 1312 SAYILI TÜRK VATANDAŞLIĞI KANUNU VE UYGULAMALARI*

INDIVIDUAL AND STATE RELATIONS IN THE FOUNDATION OF THE REPUBLIC: TURKISH CITIZENSHIP LAW NO 1312 AND ITS PRACTICES

Duygu YILMAZ**, Didem KONYA ***

Geliş Tarihi/Received:29.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted:29.06.2022

YILMAZ, Duygu- KONYA, Didem, (2022), "Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları", Belgi Dergisi, S.24, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2022/II, ss. 17-41.

Öz

Vatandaşlık, kişinin devletle olan hukuki ve siyasi bağını ifade etmektedir. İlkçağlardan günümüze kadar devletler, kişileri belirli kurallar çerçevesinde tabiiyetlerine almıştır. Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık kavramı, imparatorluk dâhilinde yaşayan halkların özel kimliklerinden bağımsız olarak devlete olan aidiyeti ifade etmiştir. Bu aidiyet, Osmanlılık ideolojisiyle sağlanmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin birçok savaşta yenilmesiyle vatandaşlık meselesi, hukuki ve sosyal boyutlarıyla gündeme gelmiştir. Meselenin en önemli noktası ise Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların nüfuz alanlarını ve ayrıcalıklarını arttırmak istemesinden doğmaktaydı. Bu topraklarda yaşayan herkesi Osmanlılık prensibi doğrultusunda bir araya getirmek üzere Osmanlı Tabiiyet Kanunu hazırlanmıştır. Millî Mücadele sonrasında vatandaşlık sorunları, Lozan Barış Antlaşması ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte vatandaşlık kavramı, ulus devlet bilinci çerçevesinde ele alınmış ve konu üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Ancak yapılan görüşmelerden netice alınamaması 1928 yılında vatandaşlık tanımının tekrar ele alınmasına ve Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun hazırlanmasına giden süreci başlatmıştır. Modern vatandaşlığın temellerinin atıldığı yeni dönemde vatandaşlığa kabul ve vatandaşlıktan çıkarılmanın sınırları belirlenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, eşitlik prensibinden yola çıkarak vatandaşlık hakkını dil, kültür ve ahlak birliğiyle Türkiye sınırında yaşayan herkese tanımıştır. Bu çalışmada; 4 Haziran 1928 tarih ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu ve Kanuna yönelik uygulamaların tarihsel arka planı incelenecektir. Ulusal kimliğin inşa sürecine rehberlik eden Kanun çerçevesinde, vatandaşlık anlayışının güçlendirilmesi girişimleri üzerinde durulacaktır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen veriler incelenmiştir. Söz konusu veriler 1928 yılında çıkarılan 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve kanunun tatbikat şekline yönelik içerikten oluşmaktadır. Bununla birlikte döneme ilişkin gazeteler taranmış, konuyla ilgili çeşitli çalışmalardan faydalanılarak birinci el kaynaklar desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ulusal Kimlik, Vatan, Vatandaşlık, Türk Vatandaşlığı Kanunu, 1312 Sayılı Kanun.*

*Bu makaleye yazarlar eşit oranda katkı yapmıştır.

** Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, dylmaz090@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0205-354X>).

*** Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü, didemknya@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9618-526X>)

Abstract

Citizenship refers to a person's legal and political ties to the state. From ancient times to the present, states have taken people into their nationality within the framework of certain rules. The concept of citizenship in the Ottoman Empire expressed the belonging to the state independent of the special identities of the peoples living in the empire. This belonging was tried to be provided with the ideology of Ottomanism. Since the end of the 19th century, with the defeat of the Ottoman Empire in many wars, the issue of citizenship came to the fore with its legal and social dimensions. The most important point of the issue was that the minorities living in the Ottoman lands wanted to increase their sphere of influence and privileges. The Ottoman Nationality Law was prepared in order to bring together everyone living in these lands in line with the principle of Ottomanism. After the National Struggle, citizenship problems, tried to be resolved with the Lausanne Peace Treaty. The concept of citizenship has been handled within the framework of nation-state consciousness and there have been intense discussions on the subject. However, the inability to get results from the negotiations started the process that led to the reconsideration of the definition of citizenship and the preparation of the Turkish Citizenship Law in 1928. In the new era, when the foundations of modern citizenship were laid, the limits of naturalization and removal from citizenship were determined. Starting from the principle of equality, Mustafa Kemal Atatürk recognized the right of citizenship to everyone living on the border of Turkey with the unity of language, culture and morality. In this study; The Turkish Citizenship Law dated 4 June 1928 and numbered 1312 and the historical background of the implementations will be examined. Within the framework of the Law, which guides the construction process of national identity, attempts will be made to strengthen the understanding of citizenship. Document analysis method was used in the study. In this direction, the data obtained from the Prime Ministry Republic Archives were examined. The data in question consists of the Turkish Citizenship Law No. 1312, which was enacted in 1928, and the content of the application of the law. In addition, newspapers related to the period were scanned, and primary sources were supported by making use of various studies on the subject.

Keywords: National Identity, Homeland, Citizenship, Turkish Citizenship Law, Law No.1312.

GİRİŞ

Devletin kurucu ögesi insan; halk, ulus, ahali, tebaa, nüfus gibi terimlerle karşılanır. Birey ile devlet arasında kurulan bu ilişki sosyolojik, kültürel, siyasi ve hatta tarihsel bağ çerçevesinde ele alınıp izah edilebilir. İnsanın dili, dini ve soyu devletle kurulan hukuki bağın düzenlenmesi safhasında yer almaz. Burada altı çizilmesi gereken husus, vatandaşlığın kişiyi devletle karşılıklı görev ve sorumluluklar çerçevesinde bağladığıdır.¹

Prensip olarak vatandaşlığın kazanılma anı doğumdur. Doğum ile kazanılan vatandaşlık asli vatandaşlık, sonradan kazanılan vatandaşlık ise müktesep vatandaşlık olarak tanımlanır. Kan esaslı yani soybağı ve doğum yeri asli vatandaşlığın kazanılmasında esas kabul edilir.² Dünya tarihine bakıldığında, Atina'da vatandaşlık hakkı önceleri yalnız doğum ile sadece hem anne hem de babanın vatandaşlık hakkını muhafaza etmesi halinde kazanılmaktaydı. Daha sonraları anne veya babadan birinin Atinalı olması vatandaş hakkının tanınması için yeterli kabul edildi. Yunan şehir devletlerinde vatandaşlık, kabileler arasında meydana gelen kargaşanın ortasında şekillendi. Kadınlar, köleler, Atina dışından gelerek şehir devletlerine yerleşen yabancılar ve küçük ölçekli atölyelerde çalışan işçiler vatandaşlık hakkı olmayan kişiler olarak modern dönem öncesinde Yunan'ın vatandaşlık kavramına bakışını net bir şekilde ortaya koymuştur.³ Roma'da da aynı durum söz konusuydu. Roma vatandaşlık hukukunun ilkeleri birçok devletin vatandaşlık hukukunun zeminini oluşturdu.

Orta Çağ Avrupa'sında feodalizm, vatandaşlık kavramının kamusal alanda gelişmesine fırsat tanımamıştır. Lordlar ve vasallar arasındaki karşılıklı taahhütler içeren ilişki tamamen özel alanın korunmasına yönelik olup, kamusal alandaki serflerin yok sayılması feodalizmin vatandaşlığa bakış açısını yansıtmıştır. Orta Çağ kent devletlerinin doğuşu, modern vatandaşlık kavramı için önemli bir adım sayılmaktadır. Kentlerde doğan özerk olma mücadelesi, fertlerin yönetime katılma hakkı elde etmesiyle başlamış böylelikle vatandaş ile kent arasında bir bağ oluşmuştur. 16. yüzyılda vatandaşlık kavramının yeni bir yüzü ile karşılaşmıştır. Mutlak monarşilerin hâkim olduğu bu çağda devletin otoritesi ve toplumun bu otoriteye tabi kılınması devlet-toplum ayrıştırmasını oluşturmuştur. Vatandaşlık kavramının modern anlamda kullanılması Fransız Devrimi sonrasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde vatandaşlık bireyin dünyayı algılayış biçimini değiştirmiş, kulluk statüsünden çıkan insan, özgür bir vatandaş olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır.⁴

Birey ile devlet arasındaki vatandaşlık bağı, yukarıda da izah edildiği üzere, antik dönemlerden itibaren farklı düzey ve uygulamalarla kurulmuştur. Örneğin yabancılar, köleler, kadınlar ve çocuklar bu bağın içerisinde pasif kalan tarafları temsil etmiştir. Dolayısıyla bu kişilerin içinde yaşadığı topluma karşı herhangi bir hak ileri sürmeleri mümkün olmamıştır. Buna karşılık erkekler, vatandaş sayılmış ve toplumla karşılıklı hak ve yükümlülükler üstlenmiştir. Devletlerin yönetim biçimleri açısından vatandaşlık bağının

1 Rona Aybay, *Yurttaşlık Hukuku Ders Kitabı ve Temel Yasa Metinleri*, AÜSBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1982, s.3-5

2 Şeniz Anbarlı Bozatay, "5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na Göre Türk Vatandaşlığının Kazanılması", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C:8, S:2, 2010, s.172; Osman Fazıl Berki, "Türk Vatandaşlığı Kanununun Asli Tabiiyete Mütellik Hükümleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:7, S:1, 1950, s.146-147.

3 Ezgi Güzel Polat, *Anayasal Vatandaşlık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010, s.10

4 Ergin Nomer, *Vatandaşlık Hukuku*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1987, s.41-42; Ezgi Güzel Polat, *Anayasal Vatandaşlık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2010, s.15-17.

tanımı ele alınacak olunursa statünün kazanılması yolunda bir çeşitlilik olduğu göze çarpar. Örneğin hükümdar, kendisine sadakat borcu olanları tebaası sayar. Sömürge halkları ise sömürgeci devletin kralının uyruğu sayılmıştır. Cumhuriyetlerde ise devlete bağlı kişiler ayırım gözetilmeksizin vatandaşlık statüsüne kabul edilmiştir.⁵

Osmanlı Devleti Dönemi'nde vatandaşlık, Müslüman olup olmamaya dayanan statü farklarıyla ele alınmıştır. 1869 yılında yürürlüğe giren *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi* İslam dünyasının din ilkelerinden bağımsız olarak düzenlediği ilk vatandaşlık kanunnamesidir. 1851 Fransız Kanunu esas alınarak hazırlanan Kanunname, vatandaşlıktan çıkma ve evlenmenin kadın vatandaşlığına etkisi bakımından çağdaş bir görüşle doğmuş ve uygulamaya konulmuştur. Kanunnamede vatandaşlığın kazanılmasında *kan bağı* ilkesi benimsenmiştir. Anne-baba veya yalnızca babanın Osmanlı uyruğuna sahip olması çocuğu da Osmanlı vatandaşlığına dâhil etmiştir.⁶

Osmanlı topraklarında ikâmet eden herkesi Osmanlı vatandaşı sayan *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*'nin 8. maddesinde, Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesi, hangi din ve mezhepten olur ise olsun Osmanlı sayılacağı, bu sıfatın kanunla verilip kanunla feshedileceği hükmü yer almıştır. Bu hüküm ile din ve mezhep farkı gözetilmeksizin vatandaşlığın kazanılması veya kaybedilmesini keyfi uygulamalardan kurtarmak hedeflenmiştir. Çıkarılacak kanunu, ilmi esaslara bağlamak üzere harekete geçen Osmanlı Hükümeti, hazırladığı taslağın bir suretini Avrupa'daki kabinelere göndererek vatandaşlığa ilişkin kararlarını diplomatik ilişkileri olan devletlere duyurmuştur. Bunlardan biri Fransa'dır. Fransız Dışişleri Bakanı, bu kanunun kapitülasyonlara uygun olduğunu onaylamıştır. Osmanlı tabiiyetine ilişkin bu ilk ciddi düzenleme, meseleyi tam olarak çözmekten uzak kalmıştır. Ancak Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Türk vatandaşlığı meselesine çözüm üretir nitelikte düzenlemelerin yapıldığı görülmüştür. Bu bağlamda siyasi ve hukuki hükümleriyle Lozan Barış Antlaşması, Türk vatandaşlığının sınırlarını Türkiye lehine çizmeyi başarmış bir antlaşma olarak kabul edilir.⁷

Türkiye'nin kuruluş felsefesinde yeni bir vatandaşlık kavramının geliştirilmesi önemle ele alınan bir meseledir. Vatandaşlığı ulus devletin özü olarak kabul eden Mustafa Kemal Atatürk, ülkedeki bireylerin devlete karşı sorumluluklarını ve devletin bireye karşı yükümlülüklerini izah etmek adına eğitimi bir araç olarak görmüştür. "Malumat-ı Vataniye" dersi ile iyi bir vatandaş olabilmenin temel prensipleri kazandırılmak istenmiştir.⁸ 1923 sonrası kurulan yeni düzende *Vatandaş kimdir?* sorusu üzerine yapılan önemli çalışmalarından biri Mustafa Kemal Atatürk ve Afet İnan tarafından kaleme alınan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* adlı eserdir. Bu eserde, milletin ve devletin karşılıklı sorumlulukları ele alınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu yöndeki düşünceleri şu sözlerde anlam bulmuştur: "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk Milleti denir.*" Atatürk'ün bu sözleri birey ile devlet arasındaki bağın izah etmesi yanında, gerçekleşen hukuk devriminde vatandaşlık kimliğinin esaslarını da ortaya koymuştur.⁹

5 Aybay, a.g.e., s.5

6 Aybay, a.g.e., s.29

7 Suphi Nuri, "Türk Vatandaşlığı Kanunu", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1932, s.59.

8 Ahmet İçduygu, Yılmaz Çolak, Nalan Soyarik, "What is the Matter with Citizenship A Turkish Debate", *Middle Eastern Studies*, 35(4), s.187

9 Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.26.

Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları

Yukarıda da görüldüğü gibi modernleşen çağda vatandaşlık, toprak ve kan bağı gibi esaslarla şekillenerek tarihsel, sosyolojik ve politik pratiklere dayandırılmaya başlanmıştır. Zaman geçtikçe bu tanımda en güçlü vurgu, bireyle devlet arasındaki *hukuki bağ* olmuştur. Türkiye'de çağdaş vatandaşlık anlayışının doğması 1924 Anayasası'nda yer alan 88. maddeyle ilintilidir. Bu maddede yer alan "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur.*" ilkesi Mecliste tartışmalara sebep olmuştur. Tartışmaların odağında Türkiye sınırında yaşayan Rum ve Ermenilerin durumu yer almıştır. Konu hakkında söz alan İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi, söz konusu madde gereği ülke sınırlarında yaşayan herkese Türk unvanı vermenin sakıncalarına değinmiştir. Suphi Bey, yaptığı konuşmada şunları dile getirmiştir: "*Türk harsını kabul ediniz. Ondan sonra size Türk deriz. Fakat siz lisan ayrılığı, mezhep ayrılığı, devlet ayrılığı güdünüz. Ondan sonra geliniz ve bana deyiniz ki bizi Türk telakki et. Eğer böyle muhalif iseniz, elimden gelmez. Çünkü ruhumun inanmasına imkân yoktur.*" Hamdullah Suphi Bey'in başlattığı bu tartışma sonunda, Türklüğün, Türk dil ve kültürünü kabul ederek yaşayacak herkesi bünyesine alacak bir kimlik olduğu düşüncesinde fikir birliğine varılmıştır.¹⁰ Suphi ayrıca, Hükümetin Rum ve Ermenilerle mücadele verdiği bir dönemde, bu azınlıkların 88. maddeye dayanarak ülkeyi terk etmemelerinin ulus devlet anlayışını zedeleyeceğini dile getirmiştir. Tartışmalar sonucunda 88. maddeye "*vatandaşlık itibarıyla*" ifadesinin eklenmesine karar verilmiş, bu güncelleme ile birlikte Gayrimüslim tebaanın Türk sayılmaması amacına hizmet edilmiştir.¹¹

Vatandaşlık hukuku bakımından ilk kapsamlı düzenleme olarak kabul edilen 1312 sayılı kanun, 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde yer alan yukarıdaki ifadeden güç alarak ve *kan bağı* esasına genişçe yer vererek 1928 yılında doğmuştur. İstanbul Milletvekili Tevfik Kâmil Bey 27 Kasım 1926'da TBMM'ye sunduğu kanun teklifinde Türk vatandaşlığı hakkında verilecek hükümlerin Medeni Kanun ile uyum sağlamadığını dolayısıyla da 1869 tarihli Vatandaşlık Kanunu'nun tadil edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Teklif üzerine çalışmalar, 2 Şubat 1928'de Dâhiliye Vekâletinin, 14 Nisan 1928'de Adliye Vekâletinin ve 17 Mayıs 1928'de Hariciye Vekâletinin meclise sunduğu mazbatalarla devam etmiş, 17 maddeden oluşan Türk Vatandaşlığı Kanunu, 1312 sayı ile kabul edilmiştir.¹²

1928 yılında kabul edilen Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun halka benimsetilmesi ve bu kapsamda başvuruda bulunmak isteyenler için aydınlatıcı bilgilerin verilmesi önem taşımış, düzenlenen çeşitli konferanslar bu bilinçlenmenin bir aracı olmuştur. Bunlardan biri 1-6 Mayıs 1938 tarihinde İstanbul Beyoğlu Halkevinde Doç. Dr. Kemaleddin Birsen tarafından verilen "*Türk Vatandaşlığı Nasıl Kazanılır ve Kaybedilir, Hükümleri Nelerdir?*" başlığını taşıyan konferanstır.¹³

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk vatandaşlık kanunu, 1312 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu ve Kanun uygulamalarının ele alındığı bu çalışmada; öncelikle vatandaşlık kavramının tarihsel

10 Ergun Özbudun, "*Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu*" Cumhuriyet, Demokrasi, Kimlik, Editör: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.66

11 Bihterin Vural Dinçkol-Alper Işık, "*1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı*", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C:21, S:1, s.15, 22-23; Soner Çağaptay, *Türk Kimdir? Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.120.

12 İçduygu-Çolak-Soyarik, a.g.m., s.193; BCA, 30.10.0.0/124.884.7, 12.12.1926; TBMM 185 No'lu Komisyon Raporu, s.3; TVK ve tatbikat şekli hakkında yayınlanan talimatnameye ulaşmak için bakınız: BCA, HR.HMŞ.İŞÖ, 242.9

13 Akşam, 4 Mayıs 1938, s.10

gelişimi ve süreç içerisinde vatandaşlık politikalarının temel özellikleri ele alınmıştır. Ardından 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun maddeleri hakkında bilgi verilmiş ve söz konusu kanunun uygulama esasları hakkında değerlendirme yapılmıştır. Vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesi üzerinden verilen örnekler çalışmanın iki hareket noktasıdır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden alınan Vatandaşlık Kanunu'nun uygulanmasına ilişkin örnek belgeler ile durum değerlendirmesi yapılarak Türkiye'nin vatandaşlık politikalarını şekillendiren milli birlik ve beraberliği sağlama esasları ortaya konulmuştur.

A-Türkiye'nin Vatandaşlık Politikaları Çerçevesinde Ele Alınan 1312 Sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu ve Uygulamaları

1919 yılında Anadolu'nun işgal edilmesiyle başlayan Millî Mücadele ve ardından Ankara'da milli kimliğe sahip bir meclisin açılması; ulus devletin inşa edilmesi ve bu çerçevede bir vatandaşlık politikası yürütülmesi adına önemli girişimlerdir. Ancak bu dönemin politikaları vatandaşlık ile ilgili doğrudan bir tanıma sahip değildir. Söz konusu girişimler, bölgesel olarak başlayan ve Sivas'ta ulusal bir niteliğe kavuşan kongrelerde "millî" ifadesinin Anadolu'daki harekete ve halkın iradesine yansıtılmasıdır. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla vatandaşlık politikası, Anadolu coğrafyasında yaşayan ve toprak uğruna fedakârlık gösterebilen halkı kapsayıcı bir pratik ile işlenmeye başlanmıştır. Millî Mücadele Dönemi vatandaşlık politikası, vatanın bütünlüğünü korumak üzere farklı toplumları bir arada tutabilmek için yürütülmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla 1921 Anayasası'nda vatandaşlık ile ilgili doğrudan bir tanım yapılmaması, millet çatısı altında farklı toplumları bir araya getirip Millî Mücadele'nin kazanılması için yerinde bir hareket olarak değerlendirilebilir.¹⁴

23 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlandığının tescilidir. Yeni kurulan devlet için bu Antlaşma, devletin milli bir karaktere sahip özelliğini dünya kamuoyuna duyuran en önemli adım sayılmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatandaşlık politikalarına özgü ilk yasal düzenleme 28 Mayıs 1928 tarih ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'dur. 4 Haziran 1928 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan Kanun, *kan bağı* ve *toprak esas* ilkeleri rehberliğinde hazırlanmıştır.¹⁵

1.1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun İçerdiği Hükümler

4 Haziran 1928 tarihinde yürürlüğe giren Türk Vatandaşlığı Kanunu, 17 maddeden oluşmuş ve bu maddelerde yer alan hükümler üç başlığa ayrılmıştır. Kanunun birinci faslındaki *Asli ve Müktesep Vatandaşlık* başlığı altında; Anne-baba ve doğduğu yer itibarıyla Türk vatandaşlığı yorumlanmıştır. Buna göre Türk baba ve anneden Türkiye'de veya yabancı bir ülkede doğan çocuklar Türk sayılmıştır. Ayrıca Türkiye'de doğan fakat annesi babası belli olmayan, Türkiye'de doğan annesi ve babası veya bunlardan herhangi birisi vatansız olan ve son olarak Türkiye'de veya yabancı bir ülkede evlilik birliği dışında Türk anneden doğan veya Türk babadan olan çocuklar, Türk vatandaşı sayılmıştır.¹⁶

¹⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.247

¹⁵ Hamit Uçman, *Vatandaşlık Anlayışının Değişimi: Türkiye Örneği*, Gazi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s.180; Özlem Uluç, "İmparatorluktan Ulus Devlete Vatandaşlık Halleri: Osmanlı ve Türkiye'de Vatandaşlık Politikaları" *Toplum Bilimleri Dergisi*, C:6, S:12, Temmuz 2021, s.17; Rona Aybay, *Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku*, Aybay Hukuk Araştırmaları Yayını, İstanbul 1991, s.27.

¹⁶ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Cilt:6, 28 Mayıs 1928, s.329

Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları

Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun birinci faslının 3. maddesinde; Türkiye'de doğan yabancı çocuklar için şu hüküm verilmiştir: Yabancı anne ve babadan Türkiye'de doğmuş olan ve Türkiye'de oturanlar Türk kanununa uygun olarak üç sene içerisinde Türk vatandaşlığına geçmeyi talep etmelidir. Bu talep İcra Vekilleri Heyeti tarafından uygun görülürse başvuran şahıs, Türk vatandaşlığını kazanmış sayılır. 4. maddede, Türkiye'de doğan yabancı şahısların çocuklarının vatandaşlığı hakkında bir hüküm yer almıştır. Buna göre 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Türkiye'de doğan yabancı şahsın Türkiye'de doğan çocuğu Türk vatandaşı sayılmıştır. Söz konusu şahıslar reşit oldukları tarihten itibaren anne veya babalarının tabiiyetlerinden çıkma hakkına sahiptir. Ancak Türkiye'de görev yapan elçi, ateşe ve elçilik bünyesinde çalışan memurlar ile konsolos ve konsolosluk memurlarının çocukları bu hükümden istisna tutulmuştur. Kanunun 5. maddesinde kazanılmış vatandaşlıklar hakkında bir hüküm yer almıştır. Hükme göre aralıksız beş senedir Türkiye'de ikâmet eden ve reşit olan yabancı uyruklu bir şahsın Türk vatandaşlığını talep etmesi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin de uygun görmesi durumunda vatandaşlık hakkını kazanacağı bildirilmiştir. Küçüklerin ise babalarına veya dul annelerine tabi olarak Türk vatandaşı olarak kabul edilecekleri bildirilmiştir. 6. madde *Fevkalade Verilecek Vatandaşlık* başlığı altında şu hükme yer vermiştir: Aralıksız olarak beş yıldan beri Türkiye'de ikâmet ediyor şartını taşımayan yabancılar, istisnai bir izin doğrultusunda ve uygun görülmeleri halinde İcra Vekillerinin kararı ile Türk vatandaşlığına kabul edilebileceklerdir.¹⁷

1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun *Vatandaşlıktan Çıkmak, Vatandaşlıktan İskat ve Hükümleri* başlığını taşıyan ikinci faslında 7-12. maddeler yer almıştır. 7. maddede vatandaşlıktan çıkmanın esasları belirlenmiş olup buna göre Türk vatandaşlığından çıkmanın bir izne tabi olduğu belirtilmiştir. Vatandaşlıktan çıkmak isteyenler için Dahiliye Vekâletine müracaat etmeleri ve İcra Vekilleri Heyeti'nin bu talebi uygun görmesi şartı koşulmuştur. Ayrıca askerlik görevini yerine getirmeyenlere Türk vatandaşlığından çıkmak için izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Kanunun 8. maddesinde yabancı bir vatandaşlığa geçmek isteyen ve Türkiye'deki yetkili mercilerden bu izni almış olanların izin aldığı tarihten itibaren Türkiye'yi terk ve mallarını tasfiye etmek zorunda olduklarına ilişkin bir karar yer almıştır. Aksi halde vatandaşlıktan çıkan şahsın hükümet tarafından sınır dışı edileceği belirtilmiş, bununla birlikte Türkiye'ye geri dönmek isteyenler için bir defaya mahsus olmak üzere ve ayrılışının üzerinden üç ay geçmemek koşuluyla dönüş izni verileceği kararlaştırılmıştır. 9. maddede yetkili mercilerden izin almaksızın yabancı bir devletin tabiiyetine kendi iradesiyle geçmiş ve yabancı devletin ordusuna hizmet etmiş olanların Türk vatandaşlığından çıkarılacağı hükmü yer almıştır. 10. maddede, yabancı bir devletin askerlik dışında bir hizmetine girmiş olanların verilecek emre uygun davranmamaları ve Türkiye ile savaş durumunda olan bir devletin hizmetine devam etmeleri halinde Türk vatandaşlığından çıkarılacağı bildirilmiştir. Aynı maddede ayrıca Türkiye'nin seferberlik ilan ettiği bir dönemde zorunlu askerlik görevini geçerli bir mazereti olmaksızın yerine getirmeyenler ve kıtalarına sevkleri sırasında veya kıtasına sevk edildikten sonra firar ederek yabancı bir ülkeye kaçtıkları anlaşılan şahısların vatandaşlıktan çıkarılacağı hükmü yer almıştır. Bu hüküm ile belli bir süre dahilinde Türkiye dışına çıkmış olanların, süre bitiminde herhangi bir mazereti olmaksızın geri dönmeyenlerin dolayısıyla da askerlik görevinden kaçanların veyahut yabancı bir ülkeye yerleşmiş oldukları halde beş seneden fazla süredir Türkiye'deki yetkili makamlara kendilerini tescil etmeyenlerin Türk

17 TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt:6, 28 Mayıs 1928, s.329

vatandaşlığından çıkarılacağı bildirilmiştir. 11. madde, kazanılmış vatandaşlık hakkında hükümlere yer vermiştir. Söz konusu madde, Türkiye Cumhuriyeti'nin dahili ve harici güvenliğini sarsacak bir girişimde bulunanların ve askerlik ile ilgili kanunlarda emredilen sorumlulukları yerine getirmeyenlerin İcra Vekilleri Heyeti tarafından alınan kararla Türk vatandaşlığından çıkarılabileceğini hükmetmiştir. 12. maddede Türk vatandaşlığından çıkarılanların ülke içinde bulunmaları durumunda sınır dışı edilecekleri bildirilmiş, ayrıca vatandaşlıktan çıkarılanların Türkiye'ye geri dönmek için başvurmaları halinde taleplerinin olumlu sonuçlanacağı ve mallarının hükümet tarafından tasfiye edileceği kararı alınmıştır.¹⁸

Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun üçüncü faslı *Evlenmenin Vatandaşlığa Tesiri ve Rücu* başlığı altında 13-17. maddelere yer vermiştir. 13. maddede Türklerle evlenen yabancı bir kadının Türk vatandaşı sayılacağı bildirilmiştir. Yabancılarla evlenen Türk kadınlarının ise Türk vatandaşı olarak kalacağı ifade edilmiştir. Aynı maddede yabancı bir kadının bir Türk ile evlenmesi durumunda yabancı ile gerçekleşmiş önceki evliliğinden doğan çocuklarının vatandaşlığının ancak babalarının sağ olmaması halinde annelerinin tabiiyetine bağlı olarak değişeceği hükmedilmiştir. Yabancı kadının Türk ile evliliğini bitirmesi durumunda üç sene içerisinde asil tabiiyetine geçme hakkının bulunduğu, asli vatandaşlığına geçmek istemeyen kadının, Türk babadan çocuğu olmaması durumunda ise ikâmetgahını kendi ülkesine naklettirmesinin zorunlu olduğu söz konusu maddede yer alan diğer bir hükümdür. 14. madde Türk vatandaşlığının tekrar kazanılmasına ilişkin hükümlere yer vermiştir. Buna göre yetkili makamlardan izin alarak yabancı bir ülkenin vatandaşlığına geçen Türklerin başvuru yapmaları halinde ikâmet edecekleri yere bakılmaksızın tekrar Türk vatandaşlığını kazanabilecekleri kararlaştırılmıştır. 15. maddede 23 Mayıs 1927 tarihinde 1041 sayılı yürürlüğe giren Şeraiti Muayeneyi Haiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığından İskatı Hakkında Kanuna ilişkin bir hüküm yer almaktadır. Söz konusu hükümde; 1041 sayılı kanunda Millî Mücadele Dönemi'nde savaşa katılmayarak Türkiye dışında kalan ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması hükümlerine göre Türkiye'ye dönmemiş olan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından çıkarılmasına ilişkin kararın, 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu kapsamında da geçerli olacağı bildirilmiştir. 16. maddede Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun Ocak 1929'un ilk gününden itibaren uygulanacağı kararı yer almış ve 17. maddede ise kanun hükümlerinin İcra Vekilleri Heyeti tarafından uygulanacağı bildirilmiştir.¹⁹

2. 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na Göre Vatandaşlığa Kabul ve Vatandaşlıktan Çıkarılmaya İlişkin Bazı Örnekler

Tarih boyunca birçok göç hareketliliğine ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyası, Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılından 1938 yılına değin 400.000'nden fazla göçmen, mübadil ve mülteciyi kabul etmiştir. Cumhuriyet Dönemi'ndeki göçler, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan toprak kayıpları neticesinde Balkan ülkelerinden gerçekleşmiştir. Bunlar arasında Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya önemli yer tutmuştur. Serbest göçmen statüsünde Türkiye'ye gelerek yerleşenler, 1928 yılında yürürlüğe giren Türk Vatandaşlığı Kanunu çerçevesinde Türk vatandaşlığına geçebilmek için başvuruda bulunmuşlardır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk 10 yılında vatandaşlık politikaları, Türkiye'ye gelip yerleşen göçmen, mübadil ve mültecilerin Türk Vatandaşlığı Kanunu ve İskân Kanunu'nun bir

¹⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt:6, 28 Mayıs 1928, s.331

¹⁹ TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt:6, 28 Mayıs 1928, s.331

arada işlediği bir düzende yürütülmüştür. 21 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu'na göre Türkiye'de ikâmet etmek üzere gelen göçmenlere Türk ırkından olması ve Türk kültürüne bağlı olması şartları koşulmuştur.²⁰ 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 6. maddesinin A fıkrasında; *"Muhacirler sınırlardan girdikleri veya nakil vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdırıp bir "Muhacir Kâğıdı" almağa ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamaya mecburdurlar. Muhacir kâğıdı muvakkat doğum kâğıdı yerine geçer ve bir yıl muteber tutulur."* ifadesi yer almaktadır. 6. maddenin B fıkrasında ise *"Muhacir olarak alınanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hemen vatandaşlığa alınırlar. Küçükler baba ve analarına veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın vatandaşlığımıza geçirilirler."* ifadesi yer almaktadır. Göçmenlerin aldıkları *Muhacir Kâğıdı*, vatandaşlığa kabul edildikleri süreye kadar kullandıkları resmi kimlik belgesi olmuştur.²¹

2.1.Göç ve İltica Etmek Suretiyle Türkiye'ye Yerleşenlerin Türk Vatandaşlığına Kabul Edilmesi

1917 yılında meydana gelen Bolşevik İhtilali, birçok insanın yurdundan ayrılarak yabancı bir ülkeye göç etmesine yol açmıştır. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'da birçok ilde ikâmet etmeye başlayan Rus asıllı mülteciler, ülkedeki toplumsal yapının da değişmesine sebep olmuşlardır. Evlilik bu değişimin en önemli aracı haline gelmiş aynı zamanda evlilik, mültecinin Türk vatandaşlığına geçişi için avantaj olmuştur. Örneğin Çarlık Rusya'sı tebaasından olup 1927 yılında Türkiye'ye göç eden ve Samsun'da bir Türk kadını ile evlenen Andriya Danilof hakkında yapılan araştırmada Türk vatandaşlığına kabulü için herhangi bir engelin olmadığı anlaşılmıştır. 1902 doğumlu Danilof, 1312 sayılı kanun kapsamında Dâhiliye Vekâleti'nin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin de uygun görmesi neticesinde Abdullah Rüsdü adını alarak Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir.²² Yine Rus tebaasından olup Odessa'da doğan ve 1920 yılında Beyaz Rus mülteci sıfatıyla Türkiye'ye gelen Anatol Paxloviç isimli şahsın 1312 sayılı kanunun 5. maddesi uyarınca Türk vatandaşlığına geçmesi hususunda bir engel olmadığı anlaşılmış ve Dâhiliye Vekâleti aracılığıyla 6 Aralık 1932 tarihli başvuru İcra Vekilleri tarafından onaylanmış ve söz konusu kimse Nuri Aydın ismini alarak Türk vatandaşlığına geçmiştir.²³ 29 Temmuz 1930 tarihinde Türk vatandaşlığına başvuruda bulunarak kabul edilen Rus mültecilerinden Ali İskender adındaki şahsın ise yapılan tahkikat sonucu kabulü mahzurlu görülmüş ve Dâhiliye Vekâleti'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararın geri çekilmesini uygun görmüştür.²⁴ Bir diğer örnek, Türk vatandaşlığına kabulün aile birliğini koruyacak bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Beyaz Ruslardan olup 1928 yılında Türk vatandaşlığına kabul edilen Mehmet Harun ve Meryem isimlerindeki karı kocanın çocukları Fatma Aliye o tarihte henüz reşit sayılmadığından Türk vatandaşlığına kabul edilmemiştir. Ancak 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 1 Ocak 1929 tarihinde yürürlüğe girmesi durumu değiştirmiş İcra Vekilleri Heyeti, ailenin kızları Fatma Aliye'nin reşit olduğu tarihte

20 Önder Duman, "Atatürk Dönemi'nde Balkan Göçmenlerinin İskan Çalışmaları (1923-1938)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:43, Bahar 2009, s.478

21 TBMM 189 No'lu Komisyon Raporu, 2 Mayıs 1932, s.3; *Resmi Gazete*, Sayı:2733, 21 Haziran 1934

22 BCA, 30.18.1.2/29.49.18, 30.06.1932.

23 BCA, 30.18.1.2/ 32.74.19, 10.12.1932

24 BCA, 30.18.1.2/17.1.8, 07.01.1931

aralıksız olarak beş yıldan beri Türkiye’de ikâmet ediyor olması şartına bakılmaksızın Türk vatandaşlığı başvurusunu olumlu sonuçlandırmıştır.²⁵

Anadolu’ya dışarıdan gelen göç hareketliliğinde Balkan ülkelerinden gelen Müslümanlar da yer almıştır. Balkanlarda yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal kargaşa bu coğrafyadaki halkı can ve mal güvenliğini sağlamak üzere göçe zorlamıştır. 1923 yılından 1938 yılına kadar bu hareketlilikle Türkiye’ye; Bulgaristan’dan 180.979, Yugoslavya’dan 111.273 ve Romanya’dan 113.760 olmak üzere 406.012 göçmen gelmiştir.²⁶ Türkiye’ye *Serbest Göçmen* statüsüyle yerleşenler 1928 yılında Türk Vatandaşlığı Kanunu ve 1934 yılında İskân Kanunu ile Türk vatandaşlığı statüsünü bütün hak ve yükümlülükleri ile kazanmışlardır. Bulgaristan ve Romanya Müslümanlarından olup göç veya iltica suretiyle Türkiye’ye gelmiş olan şahısların Türk vatandaşlığına alınması hakkında, Türk Vatandaşlığı Kanunu’nun 6. maddesindeki hüküm göz önüne alınmıştır. Dâhiliye Vekâletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin onayı ile söz konusu kimselerin vatandaşlıkları kabul edilmiştir.²⁷ Aynı şekilde Kırım, Yugoslavya, Sırbistan, Romanya, Arnavutluk ve Kafkas Müslümanlarından olup Türkiye’ye göç ve iltica edenlerin Türk vatandaşlığına başvuruları kabul edilmiştir.²⁸ 11 Kasım 1929 tarihinde yapılan bir başvuruda Türk vatandaşı olmak isteyen ve yapılan tahkikat sonucu kütüğe geçirilmesinde hiçbir engel bulunmayan 667 Müslüman şahsın Türk vatandaşlığı kabul edilmiştir.²⁹ Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya Müslümanlarından olan göç ve iltica etmek suretiyle Türkiye’ye gelen 217 şahsın 1930 yılında yaptığı başvuru, Türk Vatandaşlığı Kanunu’nun 6. maddesi göz önüne alınarak kabul edilmiştir.³⁰ 1930 yılının Aralık ayında Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya Müslümanlarından olan 210 şahsın başvurusu da aynı şekilde uygun görülmüştür.³¹ 1932 yılında ise aynı ülkelerden yapılan 1.230 Müslüman şahsın başvurusu Türk vatandaşlığına geçmelerine hiçbir engel olmadıkları tespit edilerek ilgili makamlar tarafından kabul edilmiştir.³² Yugoslav haymatloslarından Cemal Emin ve Saadet oğlu 1934 Üsküp doğumlu Süleyman Tanık isimli şahısların başvuruları da 1312 sayılı kanun hükümlerince uygun görülmüştür.³³

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’ye en yoğun göç, Türk ve Rum Ahali Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokolü’nün imzalanmasının ardından yaşanmıştır. Türkiye’deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan’daki Müslümanlar zorunlu olarak mübadeleye tabi tutulmuşlardır. Protokol’de yer alan 2. madde gereği İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri zorunlu göçe dahil edilmemiştir. Kasım 1923’te başlayan nüfus değişimi ile 1925 yılının ortalarına kadar Türkiye’ye 456.720 göçmen gelmiştir.³⁴ Bu süreçte Türkiye-Yunanistan

25 BCA, 30.18.1.2/124.886.4, 07.11.1934.

26 Cevat Geray, *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1962 (Ekler/Tablo 2); 18 Ekim 1925 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında Ankara’da imzalanan Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi gereği Bulgaristan Türkiye’ye göç etmek Türklerin talepleri kabul edilecek ve yer değiştirme sürecinde Türklerin mallarını yanında getirmelerine imkân tanınacaktı. Bkz. (Şimşir, 2009: 229).

27 BCA, 30.18.1.2/3.29.16, 08.05.1929

28 BCA, 30.18.1.2/4.32.9, 26.05.1929.

29 BCA, 30.18.1.2/6.54.20, 11.11.1929

30 BCA, 30.18.1.2/15.74.7, 17.11.1930

31 BCA, 30.18.1.2/16.86.18, 31.12.1930

32 BCA, 30.18.1.2/26.13.19, 02.03.1932.

33 BCA, 30.18.1.2/145.119.15, 13.03.1957.

34 Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.92.

Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları

arasında uyumsuzluklar bulunmaktadır. Bahsi geçen Protokol'ün 2. maddesindeki "etabli"³⁵ ifadesinin yanlış yorumlanması uyumsuzluğun temel nedenidir. Batı Trakya'daki Türklerin mal varlıklarına el konulması iki ülke arasında gerginliği tırmadığı; çok geçmeden Batı Trakya'daki Türkler de Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Mübadele kapsamında Türkiye'ye gelen göçmenler için öncelikli olarak ikâmet edecekleri yerler belirlenmiştir. Terkedilmiş evlere yerleştirilmesi planlanan göçmenler için bu mekânların yetersiz olduğu anlaşılmış, yeni köyler kurularak mübadil ailelerin yaşamlarını idame ettirmelerine imkân tanınmıştır.³⁶

Türkiye'ye gelip yerleşen göçmenlerin Türk vatandaşlığını kazanmak için yaptıkları başvurular genel olarak olumlu sonuçlanmıştır. Örneğin Batı Trakya'nın İskeçe kasabası ahalisinden 1900 doğumlu Ali isimli şahıs, 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 6. maddesinde yer alan hüküm gereği Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir.³⁷ Yine Batı Trakya'nın Gümölcine kasabası ahalisinden Gülsüm adında bir şahıs ve eşi Ömer Şevket 1914 doğumlu kızları Hatice ve 1924 doğumlu oğulları Mustafa ile 1930 yılında Türkiye'ye gelip İstanbul'a yerleşmiştir. Ailenin 31 Temmuz 1932 tarihinde Dahiliye Vekâletine yaptıkları vatandaşlık başvurusu, İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir.³⁸ Bir diğer örnek ise şudur: Aslen Sırp olan ve Avusturya tebaasında iken Balkan Savaşları'ndan önce Selanik'te Türk tebaasına mensup İhsan Efendi adında bir şahısla evlenerek Türk vatandaşlığını kabul eden, Balkan Savaşlarından sonra Atina Sözleşmesi'ne göre kocasıyla birlikte Yunan vatandaşlığını kabul eden ve Berlin Konsolosluğunda mübadil olarak tescil edilen Mari İhsan adındaki kadının Müslüman olmadığı ve kocasının da Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan vefat etmiş olduğu gerekçesiyle 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen karşılıklı nüfus değişimine dâhil olamayacağı anlaşılmıştır. Ancak Türk asıllı kocasından olan çocuğu Saip Efendi'nin babasının bağlı bulunduğu din ve mensubu olduğu tebaa hasebiyle mübadeleye dahil edilmesine karar verilmiş dolayısıyla annesi Mari İhsan'ın 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na başvurusu kabul edilmiştir.³⁹ Dâhiliye Vekâletince çıkarılan 1 Eylül 1932 tarihli tezkerede; iki ay içinde Türkiye'ye gelmelerine izin verilen mübadiller arasında bazı kadınların Türkiye'de bulunan ve etabli olan kocalarının yanında daimi surette kalmak için başvuruda buldukları ve kocaları Türk vatandaşı olan kadınların Türk vatandaşlığı için başvurularının olumlu karşılandığı bildirilmiştir. Türk Vatandaşlığı Kanunu'na göre mübadelenin uygulanmasından sonra evlenmiş olsa dahi bu kimselerin yabancı bir ülkede yaşamaya mahkûm edilmeleri bazı sakıncalar doğurmaktadır. Bunların başında ayrı bir ülkede yaşamının babaları Türk vatandaşı ve etabli olan çocukların terbiyesini olumsuz etkileyeceği yönündedir. İcra Vekilleri Heyeti tarafından yapılan 4 Mart 1933 tarihli toplantıda etabli ve Türk vatandaşı olan kocalarından dolayı kendileri de Türk vatandaşı sayılan kadınların mübadele sözleşmesinin 1. maddesine istinaden kocalarının yanında Türkiye'de ikâmet etmelerine izin verilmiştir.⁴⁰ Bir başka örnekte Türk vatandaşlığının kazanılmasının ailevi zorunluluktan

35 Etabli kelimesi Fransızcadan türemiş bir kelimedir. Kurulmuş, yerleşmiş belirli bir bölgede sakin olan anlamını taşımaktadır. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/etabli-meselesi-2/?pdf=4858>

36 Yusuf Sarınoy, "Cumhuriyet Dönemi'nde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:27, S:80, Temmuz 2011, s.355

37 BCA, 30.18.1.2/19.22.15, 01.04.1931.

38 BCA, 30.18.1.2/30.08.1932, 02.08.1932.

39 BCA, 30.18.1.2/25.10.20, 20.02.1932.

40 BCA, 30.18.1.2/34.15.8, 04.03.1933

doğduğu görülmektedir. 1930 yılında Yunanistan'ın Dimetoka kasabasından Mesture isimli yaşlı bir kadın, Yunanistan'da kendisine bakacak kimsesi bulunmadığından Adana'daki kızının yanına gelmiş ve Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 6. maddesi gereği vatandaşlığa kabul için başvuruda bulunmuştur. Şahsın Dahiliye Vekâletine 9 Ekim 1930 tarihinde yapılan başvurusu, İcra Vekilleri Heyeti tarafından uygun görülerek kabul edilmiştir.⁴¹

1932 yılında Türk vatandaşlığına kabul edilen bir diğer kesim İran tebaasıdır. Bu bağlamda ülkeleriyle ilgilerini keserek Türkiye'ye göç eden ve Aydın'a yerleşen Halıkanlı Aşireti mensubu 300 şahsın 1312 sayılı kanunun 6. maddesine göre Türk vatandaşlığına başvuruları olumlu sonuçlanmıştır.⁴² Göç etmek suretiyle Türkiye'ye gelen Alman asıllı kimseler de bulunmaktadır. Örneğin 1927 yılında Türkiye'ye gelerek İstanbul'a yerleşen ve makinistlik yapan Alman tebaasından Pol Tişler ve karısı Roza, 1929 yılında Muzaffer ve Dürdane isimlerini almışlar ve Türk vatandaşlığına başvuruları 1312 sayılı kanunun 5. maddesi uyarınca Dâhiliye Vekâletinin İcra Vekilleri Heyeti'ne yaptığı teklifin uygun bulunmasıyla kabul edilmiştir.⁴³

Türk vatandaşlığına kabul edilmeye ilişkin yukarıda verilen örneklerden yola çıkılarak genel bir değerlendirme yapılabilir. Buna göre; başka bir milletin tebaası iken Türkiye'ye gelip yerleşen ve Türk bir isim alarak nüfusa kayıt yaptıranların sayısı, arşiv belgelerinden elde edilen verilere göre, azımsanacak ölçüde değildir. Çeşitli sebeplerle Türk vatanına ve Türk vatandaşlığına gelenler mevcuttur. Göç ve iltica yoluyla Türkiye'ye gelip yerleşenlerin ağırlıklı olarak Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Yugoslavya gibi Balkan ülkelerinden olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Türk vatandaşları ile evlilik bağı kurarak veyahut belirli bir tebaaya mensup karı-kocanın beraber Türk vatandaşlığı için müracaatı vatandaşlık statüsü kazanmak için geçerli bir yollar arasındadır. Türkiye'de etabli olan eşlerinin yanında yaşamak üzere Türk vatandaşlığı statüsü kazanmak isteyen kişiler de vardır. Yukarıda ifade edilen koşullara sahip şahıslar, Türk vatandaşlığı için herhangi bir engel taşımadıklarının tespit edilmesiyle birlikte 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun ilgili maddeleri gereği vatandaşlığa kabul edilmiştir.

2.2. Milli Kimlik ve Menfaatler Gereği Vatandaşlıkları Türkiye İçin Uygun Bulunmayanların Türk Vatandaşlığından Çıkarılması

Millî Mücadele Dönemi ve sonrasında yaşanan gelişmeleri analiz edebilmek adına *Misak-ı Milli*, *Milli İrade*, *Milli Hâkimiyet*, *Milli Kongre* gibi kavramlar üzerinde önemle durmak gerekir. Bunlar devletin sınırını, nitelik ve nicelik bakımından nüfusunun özelliklerini, millete bağışlanan siyasi iradeyi ve vatanın bağımsız bir bütün olarak varlığını belirleyen temel kavramlardır. Bu kavramlar aynı zamanda Türk vatandaşlığı statüsünün temel dinamiklerini de oluşturmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren vatandaşlık, bireyin devlete aidiyet bağı kurmak ve güçlendirmek adına anlamı pekişen bir kavram olmuştur.⁴⁴

Milli kimliğin oluşturulması; tarihsel bağları güçlü, Türk kültürüne hâkim ve Türk dilini iyi bilen vatandaşları bir araya getirmek suretiyle devletin vazgeçilmez ve değişmez

41 BCA, 30.18.1.2/15.76.3, 17.11.1930.

42 BCA, 30.18.1.2/27.25.13, 20.04.1932.

43 BCA, 30.18.1.2/35.29.12, 26.04.1933

44 Suat İlhan, "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.5, S.14, 1989, s.269.

Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları

gayesi olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatandaşlık kavramını; milleti haklar bakımından eşit kılan, Türk olsun veya olmasın birleştirici bir yönü bulunan, doğuştan veya sonradan kazanılan statü olarak tanımlamak mümkündür. Ancak milleti bir arada tutmak üzere oluşturulan ve zaman içerisinde modernleştirilen vatandaşlık statüsü bireye birtakım sorumluluklar da yüklemiştir. Özellikle Millî Mücadele'nin devam ettiği yıllarda devlet, toprak bütünlüğünü korumak ve bağımsızlığı kazanmak üzere tüm ahalii savaşa dahil etmiş, bu yükümlülüğü kabul etmeyerek Türkiye sınırları dışına çıkan fertleri vatandaşlıktan çıkarmak suretiyle menfaatlerini korumuştur. Bunun gibi ülke bütünlüğünü bozacak türlü girişimlerde bulunan fertler de Türk vatandaşlığından çıkarılarak ülke çıkarları garanti altına alınmak istenmiştir. 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu çerçevesinde vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili kararlar açısından aşağıdaki örnekleri incelemek faydalı olacaktır.

İstanbul'un işgalinin ardından Anadolu Hareketinin Ankara'da sürdürüldüğü dönemde Türkiye, iç siyasetinde birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Azınlıklar tarafından kurulan cemiyetler bağımsızlığın kazanılması aleyhine girişimlerde bulunmuşlardır. Ermeni Taşnak Cemiyeti bunlardan biridir. Bu hususta vatandaşlıktan çıkarılmaya ilişkin alınan kararlardan biri şudur: Ermeni Taşnak Cemiyeti mensubu olup İstanbul'un işgal edilmesini fırsat bilerek firar etmiş ve Paris'te ikâmet etmeye başlamıştır. Paris'te bulunduğu süre zarfında Türkiye aleyhine faaliyetlere katıldığı anlaşılan Cagadamart Gazetesi Baş muhabiri Suvariş Efendinin oğlu Aleksan isimli bu şahsın Türk vatandaşlığından çıkarılmasına Hariciye Vekâletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin onayı ile karar verilmiştir.⁴⁵ Aynı hususta bir diğer karar şöyledir: Erzurum'da ikâmet eden Nisim, Nisan ve Simon adındaki üç Yahudi'nin Türkiye aleyhine girişimlerde bulunduğu anlaşıldığından nüfusa kayıtlı aileleri ile birlikte vatandaşlıktan çıkarılmasına karar verilmiştir.⁴⁶ Millî menfaatler gereği Türk vatandaşlığından çıkarmaya ilişkin bir diğer örnek ise şudur: Aslen Tarsuslu olup Osmanlı tebaası 1902 doğumlu Mehmet Nasır'ın, Anadolu'nun işgali sırasında Fransız ve Ermenilerle iş birliği yaptığı, Kuva-yı Milliye'ye muhalefet ettiği ve savaş sonrasında ise firar ederek Türkiye'ye dönüş yapmadığının anlaşılması üzerine 1041 sayılı kanun göz önüne alınarak Türk vatandaşlığından çıkarılmasına karar verilmiştir.⁴⁷

Vatandaşlık politikasının sınırları çizilirken bazı durumlarda tereddütler yaşanmıştır. Örneğin Millî Mücadele Dönemi'nde savaşa katılmayarak Türkiye dışında kalan ve 23 Mart 1927 tarihine kadar Türkiye'ye dönmeyen Osmanlı tebaası şahısların Türk vatandaşlığından çıkarılmasına ilişkin 1041 sayılı Şeraiti *Muayyeneyi Haiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığından İskatı Hakkında Kanun* işlemiştir.⁴⁸ Söz konusu kanun uyarınca kadınların Millî Mücadele'ye katılmamalarının vatandaşlıktan çıkarılma gerekçesi olup olmadığı hususunda tereddütler olmuştur. Ancak 1929 Ocak ayı itibariyle yürürlüğe giren Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 10. maddesi konuya açıklık getirmiş ve bu maddenin son fıkrası uyarınca beş sene zarfında kendilerini Türkiye'de ilgili mercilere tescil ettirmeyen

45 BCA, 30.18.1.2/3.25.17, 01.05.1929.

46 BCA, 30.18.1.2/58.72.12, 13.09.1935.

47 BCA,30.18.1.2/ 18.18.16, 18.03.1931.

48 Söz konusu kanunun 1. Maddesinde şu hüküm bulunmaktadır: "İstiklâl muharebeleri esnasında Millî Mücadele'ye iştirak etmeyerek Türkiye haricinde kalan ve 24 Temmuz 1923 tarihinden işbu kanunun tarihi neşrine kadar Türkiye'ye avdet etmemiş olan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından iskatına İcra Vekilleri Heyeti mezundur. Meri muahadat mucibince Türkiye lehine ihtiyarı tabiiyet edenler bu hükümler müstesnadır". Bkz., (TBMM Kanunlar Dergisi,1927:196).

kadınların Türk vatandaşlığından çıkarılması uygun görülmüştür.⁴⁹ 1911 yılında Türkiye'yi terk ederek Millî Mücadele'ye katılmayan ve 10 yıldır Türk konsolosluğundaki kaydını tescil ettirmediği anlaşılan Geyve nüfusuna kayıtlı 1886 doğumlu Karabet oğlu Ercanik'in 1041 sayılı kanun uyarınca Türk vatandaşlığından çıkarılması Dâhiliye Vekâleti teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin onayıyla kararlaştırılmıştır.⁵⁰ 20 Kasım 1929 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti arafından alınan karar gereği; Osmanlı tebaasından olup Millî Mücadele'ye katılmayarak Türkiye sınırlarından ayrılan ve savaş sonrasında ise Türkiye'ye dönmek üzere herhangi bir girişimde bulunmayan 152 şahıs Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır.⁵¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen politikalar gereği milli kimliği güçlendirmek en temel prensiplerden biridir. Milli kimlik oluşturmaya yönelik girişimler, Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun uygulama alanını da etkilemiştir. Millete kazandırılacak aidiyet duygusunda, Türk dilini iyi bilmek önemli bir unsur sayılmıştır. Bu doğrultuda uzunca yıllar yurt dışında bulunan bazı kimselerin vatandaşlık değiştirmesi uygun görülmüştür. Örneğin 1885 Viyana doğumlu Rusçuklu Arman Kova'nın kızı Roza, doğduğu tarihten itibaren Viyana'da ikâmet etmiş ve Türkçe bilmediği için Türkiye'ye gelme ihtimali olmadığından Avusturya vatandaşlığına geçmesi için Türkiye'deki yetkili mercilere başvuruda bulunmuştur. Başvuru 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 7. maddesi gereği uygun görülmüş olup Dâhiliye Vekâletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin de onayı ile söz konusu şahsın vatandaşlığının değiştirilmesine izin verilmiştir.⁵² Yine Dâhiliye Vekâletinin 28 Haziran 1938 tarihli teklifi üzerine Türk kültürüne bağlı olmayan 75 kişinin Türk vatandaşlığından çıkarılmasına İcra Vekilleri Heyeti tarafından karar verilmiştir.⁵³ Türk vatandaşlığının son bulmasına ilişkin kararlarda, milli ekonominin zarar görmemesi dikkate alınan önemli bir unsur olmuştur. Örneğin Muğla'nın Fethiye kazasına kayıtlı 1887 Rodos doğumlu ve ticaretle uğraşan Avram Pihan isimli şahsın altın kaçakçılığı yaparak devlet zararına çalışmakta olduğu anlaşıldığından karısı Meryem ile birlikte vatandaşlıktan çıkarılmalarına karar verilmiş böylelikle milli menfaatler korunmak istenmiştir.⁵⁴

Türkiye aleyhine propaganda faaliyetlerine girişmek ve bu doğrultuda bir teşkilat kurarak yabancı bir devlet lehine istihbarat yapmak Türk vatandaşlığından çıkarılmanın bir diğer gerekçesidir. Bu bağlamda ülkenin çıkarlarını zedeledikleri anlaşılan Alihan Kandemir, Halil Gürgören, Mir Ali, Safer Kuli, Mehmet Tugay, Abbas Kupa ve Osman Kupa isimli şahısların, Dâhiliye Vekâletinin Türk vatandaşlığından çıkarılmaları yönündeki teklifini İcra Vekilleri Heyeti, 1312 sayılı kanunun 11. maddesi gereği onaylamıştır.⁵⁵ Yabancı bir devletin tebaasında iken Erzurum nüfusuna kayıtlı Mahmut isimli bir şahıs ile evlenerek 1934 yılında Türkiye'ye gelen ve Türk vatandaşlığı statüsünü kazanan 1906 doğumlu Yevgine isimli şahıs Sakine ismi ile Erzurum Tercan kazasının nüfus kütüğüne kaydolmuştur. Kısa bir süre sonra kocasından boşanan adı geçen şahsın casusluğundan şüphe edilmiş, Dâhiliye Vekâletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin onaylaması ile söz

49 BCA, 30.18.1.2/1.12.29,26.12.1928.

50 BCA, 30.18.1.2/ 5.50.5, 09.10.1929

51 BCA, 30.18.1.2/ 6.56.9, 20.11.1929 Türkiye'ye dönmek üzere son tarih Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 tarihi kabul edilmektedir. Bu karar Şeraiti Muayeneyi Haiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığından İskatı Hakkında Kanun'un uyarınca yerine getirilmiştir.

52 BCA, 30.18.1.2/4.38.7, 26.06.1929

53 BCA, 30.18.1.2/84.63.18, 07.07.1938.

54 BCA, 30.18.1.2/82.13.17, 17.02.1938.

55 BCA, 30.18.1.2/84.79.15, 06.09.1938.

Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları

konusu şahsın Türk vatandaşlığından çıkarılmasına karar verilmiştir.⁵⁶ 1930 yılında Yugoslavya muhaciri sıfatıyla Türkiye'ye gelerek vatandaşlık statüsü kazanan Ankara nüfusuna kayıtlı Hasan Basri adındaki şahsın, Türkiye aleyhine çalıştığı ve uluslararası bir casus olduğu anlaşıldığından, Dâhiliye Vekâletinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından 1312 sayılı kanunun 11. maddesi gereği Türk vatandaşlığından çıkarılmasına karar verilmiştir.⁵⁷

Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda; Millî Mücadele Dönemi'nde askerlik görevini yerine getirmeyenler, savaş yıllarında başka bir ülkenin ordusuna hizmet etmek üzere ülkeden ayrılanlar ve yabancı bir ülke adına casusluk ve istihbarat görevini üstlenenler için ayrı bir hüküm yer almıştır. Bu gerekçeler çerçevesinde 1312 sayılı kanunun 9. 10. ve 11. maddelerinde yer alan hükümlerle vatandaşlıktan çıkarmaya yönelik uygulamalara şu örnekler verilebilir: Askerlik hizmetini yerine getirmekte iken bir suça karışan Eskişehir Kethüda mahallesine kayıtlı 1907 doğumlu Mehmet Ferit isimli şahıs firar ederek Yunanistan'a kaçmıştır. Bu durum 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 10. maddesi gereği vatandaşlıktan çıkarılma ile sonuçlanmıştır.⁵⁸ Kafkasya ahalisinden olup 1927 yılında Türkiye'ye gelerek İstanbul'un Bakırköy ilçesinde Kalıkıratya köyüne yerleşen Hüseyin isimli şahsın, yabancı bir devletin askerlik hizmetine girmiş olduğu anlaşıldığından 1312 sayılı kanunun 9. maddesinde yer alan hüküm uyarınca Türk vatandaşlığından çıkarılmasına karar verilmiştir.⁵⁹ Yine 1925 yılında Türk vatandaşlığına giren ve Ankara Hacıbayram Mahallesi'nde ikâmet eden Bosna doğumlu Hamza isimli şahsın yabancı bir devletin askerlik mahiyetinde bulunan hizmetine girmesi neticesinde 1312 sayılı kanunun 9. ve 11. maddelerindeki hükümler gereği Türk vatandaşlığından çıkarılmasına Dâhiliye Vekâletinin teklifi İcra Vekilleri Heyetinin de uygun görmesiyle karar verilmiştir.⁶⁰ Bir başka örnekte ise şu duruma rastlanır: Resmi izin almaksızın Fransız ordusunda askerlik hizmetini gönüllü olarak kabul eden Diyarbakır nüfusuna kayıtlı 1901 Pasinler doğumlu Şerafettin isimli şahsın Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 9. maddesinde yer alan hüküm gereği vatandaşlıktan çıkarılmasına karar verilmiştir.⁶¹

Yukarıda 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun muhtelif maddeleri gereği vatandaşlıktan çıkarılmaya ilişkin kararlara örnekler verilmiştir. Vatandaşlıktan çıkarılma kararının iptal edildiği durumlar da bulunmaktadır. Örneğin aslen Kerküklü olup İzmir'in Alaybey mahallesine kayıtlı 1910 doğumlu Şemsettin Sami Kırdar adındaki şahsın, izinsiz olarak yabancı bir devletin vatandaşlığına geçmesinin tespit edilmesi neticesinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından Türk vatandaşlığından çıkarılmasına karar verilmiştir. Ancak yapılan incelemeler sonucu adı geçen şahsın ailevi sebeplerle yabancı bir devletin vatandaşlığına geçme zaruretinde olduğu anlaşılmış ve hakkında verilen vatandaşlıktan çıkarılma kararı iptal edilmiştir.⁶²

56 BCA, 30.18.1.2/87.45.6,22.05.1939.

57 BCA, 30.18.1.2/95.63.4, 15.07.1941.

58 BCA, 30.18.1.2/30.52.20, 13.07.1932

59 BCA, 30.18.1.2/ 60.92.19, 04.12.1935; Vatandaşlıktan çıkarılan şahısların malları 1312 sayılı kanunun 12. Maddesi gereği bu kimselerin hukuki durumları da dikkate alınmak suretiyle hazineye aktarılmasına karar verilmiştir. Bkz. (BCA, 30.18.1.2/36.39.14).

60 BCA, 30.18.1.2/59.85.7,11.11.1935.

61 BCA, 30.18.1.2/25.2.16, 03.01.1932.

62 BCA, 30.18.1.2/96.85.6, 04.10.1941.

Türk vatandaşlığından çıkarılma kararı yanında 1312 sayılı Kanunun 7. maddesine dayanarak vatandaşlıktan çıkmasına izin verilen vatandaşlar da bulunmaktadır. Örneğin aslen Arnavut olan ve Türk vatandaşlığı statüsünde bulunan Fotyos Çıços isimli bir şahıs, tıp eğitimi için Fransa'ya gitmiş ve Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine Türkiye sınırları dışında kalarak Fransız vatandaşlığına geçmek durumunda kalmıştır. Bu durumda eşi Fransuvaz isimli şahıs Türk vatandaşlığından ayrılma talebinde bulunmuş ve Hariciye Vekâleti 7 Kasım 1928 tarihinde bu talebi kabul etmiştir.⁶³

B-1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun Türkiye'de ve Dünyada Yankıları

Vatandaşlık kavramı ve kavramın sınırlarını belirten ifadelerde kültürel kimliğin altı öneme çizilmektedir. Bu bağlamda 1920'lerin ortalarından itibaren vatandaşlık kavramı, Türkiye için farklı kültürel kimliklere sahip toplumlara bir arada tutabilme kapasitesine sahip olmuştur. Bu kapasite yasal dayanaklarla korunarak demokratik niteliği ön plana çıkan ve bünyesindeki toplumlara barış içerisinde ve eşit şartlarda yaşama fırsatı sunan bir Türkiye yaratmıştır. Her ne kadar modernleşen ülke statüsüne kavuşsa da Türkiye'nin vatandaşlık politikaları, bazı toplumlarda farklı algılara yol açmıştır. Örneğin Almanya'nın Bern şehrinde çıkarılan "Der Bund" gazetesi 1929 yılında Türk Vatandaşlığı Kanunu hakkında bir eleştiri yazısı yayımlamıştır. Eleştirinin odağında; Kanunun ihtiva ettiği bazı kararların, Türk vatandaşlara farklı muamelelerle uygulandığı yer almıştır. 1312 Sayılı Kanun çerçevesinde yabancı ebeveynlerden doğan çocukların Türk vatandaşı sayılacağı kararı yer almıştır. Ancak çocuğun ergenlik çağına girdiğinde ebeveynlerinin milliyetlerini kazanabileceği ve bu durumda çocuğun Türk vatandaşlığından ayrılması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte vatandaşlıktan ayrılan çocuğun altı ay içinde Türkiye'yi terk etmek zorunda olduğu bildirilmiştir. Gazete, bu kararın yabancılar için endişe uyandırdığını dolayısıyla da doğacak çocukların ebeveynlerinin milliyetinde kalması için hamile kadınların kendi ülkelerine giderek doğumu orada yaptıklarını yazmıştır. Bir diğer eleştiri ise; Vekiller Heyetinin kararı ve Müslüman olmak koşuluyla 400 kişinin İstanbul Belediyesine vatandaşlık başvurusu yapabileceklerine ilişkindir. Dâhiliye Vekâletinin bu şahıslara kendi isimlerinden başka bir de Müslüman ismi almaları gerektiğini bildirmesinin, Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin resmi bir dininin olmadığına ilişkin karara ters düştüğü ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye'de yerleşik olan Rum, Ermeni ve Yahudilerin aynı kanun çerçevesinde farklı uygulamalara tabi tutulmaları da eleştirilmiştir. Örneğin Anadolu'da ikâmet eden ve serbestçe seyahat edebilen tek milletin Yahudiler olduğu dile getirilmiştir. Yahudi asıllı Eliza Niyego isimli bir şahsın katledilmesi üzerine Yahudiler sıkı bir şekilde izlenmiş ve Anadolu'daki seyahat hakları ellerinden alınmıştır. Ancak seyahat edecekleri yeri ispat etmek suretiyle Yahudilere bu izin tekrar verilmiştir. Eleştirilere sebep olan bir diğer konu Rum, Ermeni veya Yahudilere vekil veya memur olabilme hakkının tanınmamasıdır. Buna rağmen askerlik yapma sorumluluklarının bulunması sebebiyle onlara yarım Türk statüsü verildiği ve hatta Millî Mücadele Dönemi'nden önce Türkiye'de önemli makamlara getirilmiş olmalarına rağmen savaştan sonra düşman gibi görüldükleri dile getirilmiştir. Gazetede yer alan makalede; bu meselenin çözüm yollarından birinin Türkiye'de Latin harflerinin kullanılması bir diğerinin ise çok partili hayata geçilmesi şeklinde olduğu dile getirilmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Türk vatandaşlığını sonradan kazananların ikinci

⁶³ BCA, 30.18.1.2/1.3.1, 18.11.1928.

derece Türk sıfatından kurtulacakları da gazetede yer alan ifadeler arasındadır.⁶⁴ Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun ilgili hükümlerince başvuruları kabul edilenlere yönelik Türk toplumunun bakış açısını yansıtan bir habere Akşam gazetesinde rastlanmıştır. Gazetenin 9 Ekim 1929 tarihli baskısında yer alan haber aşağıda yer almaktadır.⁶⁵

Türk vatandaşlığı statüsü kazanan kimselerin Türkiye'deki yeni yaşam şartları yukarıda da görüldüğü gibi toplumlar arasında farklı algılanmakta, Türk toplumu açısından bu algı daha çok Türk vatandaşlığına kabul edilen yabancı kimselerin Türkiye'nin kültürel ve sosyal kimliğine uyum sağlamak durumunda olduklarına işaret etmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de yayımlanan gazetelerde Türk vatandaşlığına kabul için yapılacak başvurularda yabancı tebaaya mensup ve tabiiyeti olmayan kimselerin ve varsa ailelerinin başvuru için gerekli evraklarda milliyet, din ve mezheplerini belirtmeleri aksi takdirde başvurularının geçersiz kılınacağı önemle bildirilmiştir.⁶⁶

Ulus Gazetesi'nin 19 Mart 1937 tarihinde yayımlanmış olduğu "Azlıklar ve Türkçe Meselesi" başlıklı yazıda Ahmet Emin Yalman, Türk vatandaşı sıfatını taşıdıkları halde yabancı dil konuşanlara Türk dil ve kültürüne uymak hususunda düşüncelerini dile getirmiştir. Türkiye'de yaşayan ve Türk Vatandaşlık Kanunu'nun kendilerine Türk vatandaşı sıfatını verdiği kimseler dil ve kültür itibarıyla Türkiye'ye yabancı kaldıkça tam manâsıyla Türk sayılmalarına imkân olmadığını belirten Yalman, "Bunlar içinden bir takım zümre ve fertler yeni bir yol tutmak hususunda tam bir iyi niyetle hareket ederler ve menfaatlerinin bu memleketin iyiliğine çalışmak olduğunu iyice kavrarlarsa bunların yüzüne karşı kapıları kapatmak yanlış bir hareket olur" şeklinde görüş bildirmiştir. Ayrıca Yalman, Türk vatandaşlığı sıfatını kazanan fertlerin milli duyguları incitecek hareketlerden kaçınmalarının kendi menfaatleri gereği olduğunu dile getirmiştir.⁶⁷

Ulus Gazetesi'nde yayımlanmış bir başka makalede Amerika'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye dönmek arzusunda olduklarından bahsedilmiştir. 1910'lu yıllarda Amerika'da refahın yüksek olması ve işçilere verilen gündeliklerin cazip gelmesi nedeniyle göç eden Türklerin maddi anlamda kavuştukları olanaklar sonrasında anavatana dönmek istemeleri

64 BCA, 30.10.0.0/124.884.15, 21.08.1929.

65 Akşam, 9 Ekim 1929, s.2.

66 Ulus, "Türk Vatandaşlığı İçin Yapılacak Müracaatlar", 21 Ocak 1938, s.2.

67 Ulus, "Azlıklar ve Türkçe Meselesi", 19 Mart 1937, s.3.

olumlu karşılanmamıştır. Türkiye'ye dönmek üzere Amerika'daki Türk konsolosluğuna başvuran Türklere vize verilmediği, dolayısıyla da birçoğunun Amerikan vatandaşı olmayı kabul ettiklerini belirtilen yazıda; Türk işçiler tarafından dile getirilen ifade şu olmuştur. *"Eğer, yarın memlekette kriz daha fazla zorlar, şimdi çalıştığımız fabrikalar Amerikalı olmadığımız için bize yol verilerse o zaman memlekete dönemeyeceğiz, burada açlıktan öleceğiz. Amerika'da kolonisi olan Avrupalı veya Asyalı memleketler, kolonileri ile tabiiyetlerini muhafaza etmiş veya etmemiş olsunlar sıkı bir temas halindedirler. Anavatan onları hiçbir suretle kendinden ayrılmış telâkî etmez. Onlara hoca, kitap, gazete gönderir, mektep, hastane açar, fakirleri ile alâkadar olur. Amerika'daki Avrupalı veya Asyalı koloniler anavatanları için zengin birer döviz kaynağıdır. Her yıl bunlardan binlerce insan tatil aylarını geçirmek için anavatanına gider, ailesini ziyaret eder, para harcar, para gönderir, bilhassa memleketinin Amerika ile ticaretinin inkişafına yardım eder. Bizim, Amerika'daki kolonimiz ne Amerika ile yapacağımız ticaretin inkişafına yardım edebilecek bir ehliyettedir ne de bunların sayısı bizim kendilerinden büyük şeyler ümit etmemize imkân verecek kadar büyüktür."* Meşru veya gayrimeşru hangi sebeple olursa olsun Türk vatandaşlığı statüsünü kaybeden Türkler, Amerika'da dağınık bir halde yaşamaktadır. Bu kişiler, Türkçe ve İngilizce yayınları takip edecek kadar okuma yazma bilmedikleri için vatandaşlıkla ilgili gelişmelerden haberdar olamamış ve Türk vatandaşlığı hakkını kaybetmişlerdir. 1930'ların sonuna yaklaştığında Amerika'daki ekonomik krizin işsiz sayısını arttıracığı ve yeni iş sahalarının da açılmasının imkânsızlığı dile getirilmiş, Amerika'daki Türklerin karışık hukukî durumları göz önüne alınarak, başka bir devlet tabiiyetine geçmemiş Türklere, Türkiye'ye dönmek için izin verilmesi talebinde bulunmuşlardır.⁶⁸

Vatandaşlık değiştirme hakkında üzerinde durulması gereken önemli hususlarından biri de terk edilen ülkede kalan emlakların durumudur. Bu durumu açıklamak adına Akşam Gazetesi'nde yer alan 25 Ocak 1950 tarihli bir haber faydalı olacaktır. Haberde; Dışişleri Bakanlığı tarafından Yugoslavya'da emlak, hukuk ve menfaatleri bulunan Türk vatandaşları hakkında bir tebliğden bahsedilmiştir. Söz konusu tebliğde Yugoslavya'da millileştirme kanunları ve buna benzer diğer hükümet tedbirleri dolayısıyla zarar gören Türk vatandaşların hak ve menfaatlerinin tazmini hususunda Türkiye ile Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Hükümeti arasında anlaşma yapıldığı bildirilmiştir. Yapılan anlaşmaya göre, Türk ve Yugoslav Hükümetleri temsilcilerinden kurulacak bir karma komisyon tarafından tespit edilen söz konusu tazminatı, Yugoslav Hükümeti ödemeyi kabul etmiştir. Bu komisyona Türk hak sahiplerinin iki temsilcisi de katılabilecektir. Tazmini gereken emlak, hukuk ve menfaatler doğrudan doğruya Türk vatandaşlarına ait olanlardır. Yugoslav Kanununa göre intikal eden miraslarda Türk vatandaşı olan mirasçılar, tazminat bakımından diğerleri ile azami haklara sahip olacaklardır. 6 Nisan 1941 tarihinden evvel izinli veya izinsiz olarak Yugoslav tabiiyetini terk ederek Türk vatandaşlığını kazanmış olanlar anlaşmadaki tazminat hakkından doğrudan doğruya faydalanabileceklerdir. Bu tarihten sonra Türk vatandaşlığını kazanmış olan hak sahiplerinin durumlarının ayrıca incelenmesi ve bunlara ait hukukun korunması için gerekli tedbirler alınmıştır. Karma komisyon tarafından tespit edilecek tazminatın Yugoslav Hükümeti tarafından tamamen ödenmesinden sonra ilgili Türk vatandaşlarının bütün iddiaları hükümsüz addolunacağı bildirilmiştir. Belirtilen bu esaslarla hak sahibi olan Türk vatandaşlarının bir dilekçe ile başvuruda bulunarak Yugoslavya'daki emlak, hukuk ve menfaatlerinin cîns, miktar ve

68 Ulus, "Amerika'da Türkler", N.H. Atay, 28 Temmuz 1939, s.5.

Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları

kıymetlerini anlaşılır bir şekilde bildirmesi, Yugoslavya'yı hangi tarihte terk edip Türk vatandaşlığını hangi tarihte kazanmış olduklarını belirtmesi ve konuyla ilgili evrakları dilekçeye eklemesi gerekmiştir. Anlaşmada ayrıca Dışişleri Bakanlığı Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Müdürlüğü tarafından gerekli incelemeler yapıldıktan sonra söz konusu kimselerin başvurularının sonuçlandırılacağı bilgisi yer almıştır.⁶⁹

1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, Türkiye'nin göç politikalarının belirlenmesi açısından önem taşımıştır. Bu kapsamda ister göçmen ister mülteci sıfatıyla Türkiye'ye gelerek yerleşenlerin misafirlik durumu, Türkiye'nin menfaatleri göz önüne alınarak kalıcılığa yani vatandaşlığa dönüştürülmüştür. Burada yabancılara vatandaşlık yolunun açılmasının Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimi yanında toplumun yabancılara karşı tavrı yani yabancıların topluma kabulü ve yabancıyla uyumu, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Özellikle Almanya'dan gelerek Türkiye'ye sığınan bilim insanlarına üniversitelerin kucak açması 1930'lu yılların sonundan itibaren atılan modernleşme çabalarının açık bir kanıtıdır.⁷⁰

II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'da yaşanan kaos bazı kimselerin vatandaşlığını kaybetmesine neden olmuştur. Bunlardan biri Yahudi asıllı Prof. Dr. Ernest Eduard Hirsch'tir. Pasaportu elinden alınan Hirsch, İstanbul Üniversitesi ile beş yıllık bir sözleşme imzalamıştır. Pasaportu olmadığı için her yıl yeniden Türkiye'de oturma izni almak zorunda olmasından dolayı Türk vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunmuştur. Ancak Türk vatandaşlığına kabul edilmesi için tavsiye aldığı bazı kimselerin Profesör Hirsch'e dinini değiştirmesi gerektiğini söylemesine karşılık Hirsch, *"Bugüne kadar yaptıklarımla ve yapmakta olduklarımla Türkiye'ye bağlılığımı yeterince ispatladım"* diyerek Türk vatandaşlığı için öne sürülen bu şartı kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Ancak Türkiye'de karşılaştığı yaşam koşulları zorlaşınca 1943 yılında yaptığı Türk vatandaşlığı başvurusu, 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 5. maddesi gereği, aralıksız olarak beş senedir Türkiye'de ikâmet etmesi hükmü göz önüne alınarak kabul edilmiş ve Hirsch, nüfus cüzdanını değiştirmiştir. Ernest Hirsch'in ismi Türkçeleştirilmiş ve Ernest Hirş şeklini almıştır.⁷¹

Almanya'da 15 Eylül 1935 tarihinde Vatandaşlık Kanunu ve Alman Kanını ve Onurunu Koruma Yasası olan *Nürnberg Yasası*'nin kabul edilmesi ile Almanya'dan Türkiye'ye birçok bilim insanı gelip yerleşmiştir. Bunlardan bir diğeri Fritz Neumark, 4 Ekim 1933 tarihinde kendisine verilen 550 TL maaş karşılığı İstanbul Üniversitesinde göreve başlamış ve 1952 yılına kadar bu üniversitede aktif olarak görev yapmıştır. Neumark, kaleme aldığı anılarında İstanbul'da yaşadığı dönemden övgüyle bahsetmiştir. Alman vatandaşlığından çıkarıldığını resmi olmayan bir kanaldan öğrendiğini dile getiren Neumark, Türkiye'ye gelerek yerleştiği tarihlerde düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: *"Türk hükümetinin bizlere pasaportsuz kaldığımız süre zarfında da hiçbir zorluk çıkartmadığını, aksine hatta müsamaharca bu müddeti atlatmamızda yardımcı olduğunu minnetle vurgulamak isterim."* 26 Kasım 1943 tarihinde İstanbul Üniversitesine bildirdiği yazıda; Türk vatandaşlığına kabul edildiğini

69 Akşam, Yugoslavya'da Emlaklı Olanlar, 25 Ocak 1950, s.4.

70 Aysel'in Yıldız, "Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık", *Göç Araştırmaları Dergisi*, C:3, S:1, Ocak-Haziran 2017, s.38-39.

71 Kemal Yalçın, *Haymatlos*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2021, s.210-218; *BCA*, 30.18.1.2/102.54.16, 8 Temmuz 1943.

ve bu büyük şereften dolayı Türk hükümetine teşekkürü borç bildiğinin altını çizmiştir. İstanbul Üniversitesi İktisat Profesörü Neumark için 15 Ekim 1943 tarihinde alınan karar gereği, Almanya'da bulunan annesi Toni Neumark, kız kardeşi Else Veinberg ve diğer iki yakınının Türkiye'ye gelmesine izin verilmiştir.⁷² Ancak II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Neumark, kendi ülkesine dönmek istemiştir.⁷³

1933 yılında Türkiye'ye gelerek yerleşen bir diğer isim Gerhard Kessler'dir. 10 Aralık 1933 tarihinde İstanbul'a gelen Kessler, 1933-1951 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde Hukuk, İktisat ve Edebiyat Fakültelerinde ders vermiştir. 1937 yılında Alman vatandaşlığından çıkarıldığı haberini alan Kessler üzüntüsünü: *"Türkler soylu insanlar. Almanya ise gün geçtikçe bütün dünyada onurunu yitiriyor. Bu bana çok acı veriyor"* sözleriyle ifade etmiştir. 1939 yılında Alman vatandaşlığından çıkarılma işlemleri ancak tamamlanan Kessler'in, İstanbul Üniversitesinde yürüttüğü başarılı çalışmalar sebebiyle 1951 yılına kadar pasaportsuz olarak Türkiye'de kalmasına izin verilmiştir. Kendisi için düzenlenen ikâmet evrakında "Haymatlos" ifadesi bulunan Kessler'in Türk vatandaşlığına geçmek için herhangi bir girişimde bulunmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu durum Kessler'in bir Alman olarak vatanına bağlılığını göstermektedir.⁷⁴

1928 yılında Türkiye'de uygulamaya konulan 1312 sayılı ilk vatandaşlık kanununda yer alan ifadeler açık ve anlaşılır niteliktedir. Herhangi bir ayrımcılığa müsaade etmeyen Kanunun 1928'deki kapsayıcı ve toplumu kaynaştırıcı rolü 1960'ların başında yetersiz görülmüş ve Kanun üzerinde tadil teklifleri mecliste görüşülmeye başlanmıştır. 4 Aralık 1961 tarihinde Mardin Milletvekili Esat Kemal Aybar, 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na ek kanun teklifini meclise sunmuştur. Ek kanun teklifine gerekçe olarak ise şunları dile getirmiştir: *"1941-1942-1943 yıllarında Doğu ve Güneydoğu vilayetlerimizde ekinlere musallat olan süne haşarata sebebiyse köylülerimiz yiyecek hububat temin edememiş ve bu bölgelerde tam manasıyla kıtlık baş göstermiştir. Mıntıkada geçimi temin edebilecek herhangi bir sınai tesis yoktur. Maiyetlerini temin edemeyen birçok vatandaşlarımız Suriye ve diğer komşu devletlere hicret etmek mecburiyetinde kalmış ve oralarda geçirdikleri müddetin bâzı zaruretler altında uzamasıyla vatandaşlıktan ıskat edilmişlerdir. Bu kabîl vatandaşlarımızdan Anavatana dönmek isteyenler çoktur. Yukarda bahsedilen kanuni mâniâ karşısında Anavatana dönmek imkânının başışlanması hakkaniyete uygun düşecektir".*⁷⁵

28 Mayıs 1962 tarihinde meclise sunulan kanun tasarısında, Türk vatandaşlığına ilişkin yeni bir düzenlemenin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Yeni kanuna duyulan ihtiyacın gerekçeleri ise 1312 sayılı kanunun muhteva ve plan bakımından birçok eksikleri bulunduğu ve özellikle vatandaşlık hukukunda kabul edilen prensipler bakımından ıslaha muhtaç olduğu yönündedir. Yürürlükte bulunan 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun, *"herkesin vatandaşlığı olmalıdır, herkesin yalnız bir vatandaşlığı olmalıdır, herkes vatandaşlığını seçmede serbest olmalıdır veya kimseye istemediği vatandaşlık yüklenmemelidir."* şeklinde özetlenebilen ilkeleri göz önünde bulundurmadığı bununla

72 BCA, 30.18.1.2/87.61.14,27 Haziran 1939.

73 Pelin Arslan, *1933-1950 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimine Katkıları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.122-126

74 Arslan, a.g.t., s. 233, 248- 251.

75 TBMM Tutanak Dergisi, D.1, T.2, s.6

Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları

birlikte vatandaşlıktan çıkarılma ile ilgili hükümlerin o günkü gelişmelere uyum sağlamadığı ifade edilmiştir. Son olarak 1312 sayılı Kanun'da çağdaş vatandaşlık kanununda yer alması gereken Türk vatandaşlığı ile ilgili karar ve işlemlerin aleyhine yargı yolunun kapatılmayacağı, vatandaşlığın ispatı ve vatandaşlığa alınmanın iptali gibi durumlara yer verilmediği, dolayısıyla çağdaş esasları ve uluslararası gelişmeler göz önüne alarak yeni bir Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun hazırlanmasının bir zorunluluk olduğu dile getirilmiştir. Yeni kanunun tasarısı Adalet, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları ile Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşan bir kurul tarafından düzenlenmiştir. Tasarının hazırlanması sırasında milli bünyeye uygun olması ve vatandaşlık hukukunun çağdaş prensipler doğrultusunda oluşturulması esasları ile hareket edilmiştir.⁷⁶

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu arttırabilmek adına farklı kimlikleri bünyeye alarak yürütülen vatandaşlık politikaları, 1920'lerin sonunda değişmeye başlamıştır. Çağdaş vatandaşlık politikalarının yürütülmeye başlandığı bu yeni dönemde Türkiye, politikalarına yasal dayanak hazırlayarak hukuki bir bağ ile vatandaşlık vereceği kimselere karşı birtakım şartlar ileri sürmüştür. Bunlar aynı zamanda Türkiye'nin ulus-devlet kimliğini güçlendirecek şartlardır. Yaşanılan toprağa bağlılığı sağlayacak bu prensipler, 23 Mayıs 1928 tarihinde yürürlüğe giren Türk Vatandaşlığı Kanunu ile güç bulmuştur. Devletin varlığını korumaya yönelik atılan adımlar, uluslararası ortamda bağımsızlığı zedelemeyecek ve barış birliğini koruyacak şekilde imzalanan antlaşma ve sözleşmeler Türkiye'nin toplumsal, kültürel ve siyasi otoritesini de sağlam temellere oturtmuştur. Dolayısıyla modern vatandaşlık anlayışının ilk adımı sayılan Türk Vatandaşlığı Kanunu, Türkiye'ye vatandaşını kendi prensipleri çerçevesinde belirlemesi hakkını doğurmuştur. Aynı zamanda Kanunla Türkiye, Türk vatandaşlığı statüsü vereceği kimselerin hak ve sorumluluklarının sınırlarını çizmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nin vatandaşlık politikalarını doğrudan düzenleyen 1312 sayılı Kanun'un daha çok vatandaşlıktan çıkarma ve vatandaşlığa kabul gibi esaslar üzerinden hareket ettiği görülmektedir. Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 5. ve 6. maddeleri vatandaşlığa kabul edilmeye ilişkin hükümlere yer vermiştir. 5. maddede beş yıl süreyle Türkiye'de ikâmet etmekte olan yabancıların Türk vatandaşlığına başvurabilecekleri ve 6. maddede ise beş yıl ikâmet şartını taşımayanların İcra Vekilleri Heyetinin vereceği karar doğrultusunda vatandaşlığa kabul edilecekleri belirtilmiştir. Bu hükümler göz önüne alındığında uygulamalar daha çok Türk ve Rum nüfusun karşılıklı değiştirildiği mübadilleri kapsamıştır. Kanunun 5. maddesinde yer alan Türkiye'de yerleşik olma şartına ilaveten Müslümanlığı kabul edenler ve Türk isimlerinden birini alanlar Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir. 9. ve 10. maddeler, bu esasları düzenlemek üzere oluşturulmuştur. Yabancı bir ülkenin ordusuna hizmet etmek üzere ülkeyi terk etmiş veya yabancı bir ülkenin vatandaşlığını kendi iradesiyle kabul etmiş şahısların Türk vatandaşlığı statüsü söz konusu kanun hükümlerince son bulmuştur. Türk vatandaşlığından çıkarılanların daha çok Ermeni, Yahudi ve Rum asıllı oldukları görülmekle beraber Müslüman kesimin de çeşitli sebeplerle Türk vatandaşlığı ile bağı kesilmiştir. Bunun sebepleri arasında yabancı ordu hizmetine girmek veya Türkiye aleyhine çalışan yabancı devletlerin istihbarat servislerine yardım etmek yer almıştır.

⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, D.1, T.2, s.2

Türk anne veya babanın Türkiye sınırları içinde veya herhangi bir yabancı ülkede doğan çocuklarını Türk vatandaşı sayan Kanun, çocuğun evlilik içinde veya dışında doğmasının durumu değiştirmeyeceğini açıkça belirtmiştir. Bununla birlikte benimsediği *Doğum Yeri* ilkesine göre Türkiye’de doğup da anne- babası veya bunlardan biri vatansız sayılan çocukları da Türk vatandaşı saymıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfus azlığı sebebiyle bu hükümlerle birçok kişiye vatandaşlık verilerek nüfusun artırılması hedeflenmiştir. Kanunda dikkat çeken bir diğer hüküm, Türk ile evlenen yabancı kadının istencine bakılmaksızın Türk sayılacağı, buna karşılık yabancı ile evlenen Türk kadının Türk kalacağıdır. Bu ibare aynı şekilde ülke nüfusunun nicelik olarak artması hedefiyle ilişkilendirilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde; Milli Mücadele Dönemi’nde Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunanlar ve Anadolu’nun işgali sırasında Fransız, İngiliz ve Ermenilerle iş birliği yapanlar, Türkiye aleyhine propaganda faaliyetine girişenler, yabancı bir devlet lehine istihbarat hizmeti görenler, askerlik yükümlülüğünü yerine getirmeyerek firar edenler, devletin maddi anlamda zarar uğramasına yol açacak eylemlerde bulunanlar, Türkiye’yi terk ederek belirlenen süre zarfında yetkili makamlara kaydını yenilemeyenler, Türk diline yabancı ve Türk kültürüne bağlı olmayan şahıslar 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’nun ilgili maddeleri gereği vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. Böylelikle hem devletin millî kimliği güçlendirilmeye çalışılmış hem de sosyal ve ekonomik menfaatler doğrultusunda hareket edilerek Millî Mücadele ile kazanılan bağımsızlık muhafaza edilmeye çalışılmıştır. 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, devlet ile bireyin karşılıklı görev ve sorumluluklarını belirlemede önemli rol üstlenmiş, Kanunla bireylerin aidiyet bağı güçlendirilerek ülkenin kalkınması adına büyük bir yol alınmıştır. Kanunun yabancı bir ülkeden Türkiye’ye gelerek yerleşen bilim, kültür ve sanat alanında önemli isimleri kapsamına alması, özellikle Almanya’dan gelen birçok bilim insanınının 1933 yılında Üniversite Reformu’nu başlatarak Türkiye’nin modernleşmesine katkı sağlaması Kanun çerçevesinde altı çizilmesi gereken önemli bir durumdur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA)

BCA, 30.10.0.0/124.884.7, 12.12.1926

BCA, 30.10.0.0/124.884.15, 21.08.1929

BCA, 30.18.1.2/1.3.1, 18.11.1928

BCA, 30.18.1.2/1.12.29,26.12.1928

BCA, 30.18.1.2/3.25.17, 01.05.1929

BCA, 30.18.1.2/3.29.16, 08.05.1929

BCA, 30.18.1.2/4.32.9, 26.05.1929

BCA, 30.18.1.2/4.38.7, 26.06.1929

BCA, 30.18.1.2/ 5.50.5, 09.10.1929

BCA, 30.18.1.2/6.54.20, 11.11.1929

BCA, 30.18.1.2/ 6.56.9, 20.11.1929

BCA, 30.18.1.2/15.74.7, 17.11.1930

BCA, 30.18.1.2/15.76.3, 17.11.1930

Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu
ve Uygulamaları

BCA, 30.18.1.2/16.86.18, 31.12.1930
BCA, 30.18.1.2/17.1.8, 07.01.1931
BCA,30.18.1.2/ 18.18.16, 18.03.1931
BCA, 30.18.1.2/19.22.15, 01.04.1931
BCA, 30.18.1.2/25.2.16, 03.01.1932
BCA, 30.18.1.2/25.10.20, 20.02.1932
BCA, 30.18.1.2/26.13.19, 02.03.1932
BCA, 30.18.1.2/27.25.13, 20.04.1932
BCA, 30.18.1.2/29.49.18, 30.06.1932
BCA, 30.18.1.2/30.52.20, 13.07.1932
BCA, 30.18.1.2/30.08.1932, 02.08.1932
BCA, 30.18.1.2/ 32.74.19, 10.12.1932
BCA, 30.18.1.2/34.15.8, 04.03.1933
BCA, 30.18.1.2/35.29.12,26.04.1933
BCA, 30.18.1.2/36.39.14, 23.05.1933
BCA, 30.18.1.2/124.886.4, 07.11.1934
BCA, 30.18.1.2/58.72.12, 13.09.1935
BCA, 30.18.1.2/59.85.7,11.11.1935
BCA, 30.18.1.2/ 60.92.19, 04.12.1935
BCA, 30.18.1.2/82.13.17, 17.02.1938
BCA, 30.18.1.2/84.63.18, 07.07.1938
BCA, 30.18.1.2/84.79.15, 06.09.1938
BCA, 30.18.1.2/87.45.6,22.05.1939
BCA, 30.18.1.2/87.61.14,27.06. 1939
BCA, 30.18.1.2/95.63.4, 15.07.1941
BCA, 30.18.1.2/96.85.6, 04.10.1941
BCA, 30.18.1.2/102.54.16, 08.07.1943
BCA, 30.18.1.2/145.119.15, 13.03.1957

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, Sayı:2733, 21 Haziran 1934.
TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt:6, 28 Mayıs 1928.
TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt:5, 23 Mayıs 1927.
TBMM Tutanak Dergisi, D.1, T.2
TBMM 189 No'lu Komisyon Raporu, 2 Mayıs 1932.
TBMM 185 No'lu Komisyon Raporu, 1928.

Gazeteler

Akşam, 9 Ekim 1929, 2.

Akşam, 4 Mayıs 1938, 10.

“Türk Vatandaşlığı İçin Yapılacak Müracaatlar”. *Ulus*, 21 Ocak 1938, 2.

“Azlıklar ve Türkçe Meselesi”. *Ulus*, 19 Mart 1937, 3.

Atay, N.H. “Amerika’da Türkler”, *Ulus*, 28 Temmuz 1939, 5.

“Yugoslavya’da Emlaklı Olanlar”. *Akşam*, 25 Ocak 1950, 4.

Kitaplar

Arı, Kemal (1995), *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aybay, Rona (1982), *Yurttaşlık Hukuku Ders Kitabı ve Temel Yasa Metinleri*, Ankara: AÜSBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Aybay, Rona (1991), *Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku*, İstanbul: Aybay Hukuk Araştırmaları Yayını.

Çağaptay, Soner (2009), *Türk Kimdir? Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçili*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Geray, Cevat (1962), *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara: Ajans- Türk Matbaası.

İnan, Afet (2015), *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Nomer, Ergin (1987), *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitapevi.

Özbudun, Ergun (1997), *Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu- Cumhuriyet, Demokrasi, Kimlik*, Editör: Nuri Bilgin, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Şimşir, Bilal N. (2009), *Bulgaristan Türkleri*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tanör, Bülent (2017), *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yalçın, Kemal (2021), *Haymatlos*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Makaleler

Anbarlı Bozatatay, Şeniz (2010), “5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’na Göre Türk Vatandaşlığının Kazanılması”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C:8, S:2, ss.165-182.

Berki, Osman Fazıl (1950), “Türk Vatandaşlığı Kanununun Asli Tabiiyete Müteallik Hükümleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:7, S:1, ss.146-159.

Duman, Önder (2009), “Atatürk Dönemi’nde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.43, ss.473-490.

İçduygu, Ahmet, Çolak, Yılmaz ve Soyarık, Nalan (2006), “What is the Matter with Citizenship A Turkish Debate”, *Middle Eastern Studies*, C.35, S.4, ss.187-208.

İlhan, Suat (1989), “Atatürk’ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.5, S.14, ss.267-276.

Nuri, Suphi (1932), “Türk Vatandaşlığı Kanunu”, *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.10, S.59, ss.1769-1786.

Sarınay, Yusuf (2011), “Cumhuriyet Dönemi’nde Balkan Ülkelerinden Ankara’ya Yapılan Göçler (1923-1990)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.27, S.80, ss.351-388.

Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları

- Uluç, Özlem (2012), "İmparatorluktan Ulus Devlete Vatandaşlık Halleri: Osmanlı ve Türkiye'de Vatandaşlık Politikaları", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C.6, S.12, ss.7-30.
- Vural Dinçkol, Bihterin ve Işık, Alper (2015), "1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.21, S.1, ss.13-41.
- Yıldız, Ayselin (2017), "Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık", *Göç Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, ss.36-67.

Tezler

- Arslan, Pelin (2019), *1933-1950 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimine Katkıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel Polat, Ezgi. (2010), *Anayasal Vatandaşlık*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçman, Hamit (2018), *Vatandaşlık Anlayışının Değişimi: Türkiye Örneği*. Y. Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Dijital Kaynaklar

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/etabli-meselesi-2/?pdf=4858>